

Kalkınma Kurumlarında Kentler

Melih ERSOY ve Tarık ŞENGÜL*

I. Giriş

Gelişme olgusunu araştırma nesnesi yapan tüm meta kuramlar, çözümlemelerinde -farklı anlamlarda da olsa- bu kavrama olumlu bir niteleme yüklemişlerdir. Liberal bakış açıları, örneğin modernleşme yaklaşımı, gelişme olgusunu hiç sorgulamadan benimseyip, araçlarını tanımlamaya çalışırken, bağımlılık okulu ve benzeri radikal yaklaşımlar gelişmenin kendisini değil, kapitalist sistem içinde olanaklı olup olmadığını tartışmışlardır. Liberal ve radikal yaklaşımların paylaştığı bir başka nokta ise, gelişme süreci içinde kentlerin oynayabileceği olumlu role ilişkindir. Yine modernleşme yaklaşımı kenti gelişmenin temel itici gücü olarak görürken, radikal yaklaşımlar için kentler toplumsal çelişkilerin ve güçlerin yoğunlaştığı, bu nedenle de, radikal dönüşümlerin kaynağı olabilecek alanlardır.

Yarım yüzyılı kapsayan bir deneyimden sonra, bugün bu iyimser yaklaşımlar yerini daha kuşkucu yaklaşımlara bırakmış görünüyor. Bir yanda, gelişmeye, hangi toplumsal

Max Weber'in Batı toplumlarına özgü kalkınmacı "ethos"u, modernleşme kuramlarının A vrupa/Batı-merkezli perpektifinin oluşumuna önemli katkıda bulunmuştur. Bu kuramlarda evrimci (evolutionist), yayılcı (diffusionist) ve yapısal işlevsel okulların kavram ve nosyonları fazla eleştirilmeden aynen ya da küçük düzeltmelerle kullanılmıştır.

örgütlenme içinde olursa olsun yüklenen olumluluk sorgulanırken, öte yanda, modern kentin kendisi sınırlayıcılık, totaliterlik ve benzeri eleştiriler çerçevesinde mikroskop altına yatırılmaktadır. Kısacası, gelişme yazınının bunalımından ve modern kentin tükenişinden söz edilmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, böylesi bir dönemde, gelişme yazınının ve daha özel olarak da bu yazında ele alındığı biçimiyle kente ilişkin değerlendirmelerin tarihini gözden geçirmektir. Bu türden bir değerlendirmenin bugünkü tartışmaları tarihsel bir bağlama oturtmak açısından katkısı olacağını düşünüyoruz.

Giriş bölümünü izleyen birinci bölümde, meta kuramlar olarak adlandıracağımız, modernleşme, bağımlılık, üretim tarzlarının eklenmesi ve dünya sistemleri yaklaşımları ile bu yaklaşımların gelişme sürecinde kente atfettikleri roller tartışılıyor. İkinci bölüm, meta kuramlara dışardan yöneltilen eleştirileri ve bu eleştirilerin kentsel bağlama yansımaları gözden geçiriyor. Bu kapsamda, toplumsal cinsiyet,

Çevrecilik ve postmodernizm çerçevesinde ortaya çıkan eleştiriler ele alınıyor. Sonuç bölümünde ise kısaca, gelişme yazınının -ve bu bağlamda kente ilişkin değerlendirmelerin -iddia edilen bunalımının genel bir değerlendirmesi yapılıyor.

II. Gelişmeye ilişkin meta kuramlar ve modern kent

Kalkınma yazınının ilk kapsamlı paradigması modernleşme yaklaşımı olmuştur. 1950'li yıllarda olgunlaşıp gelişen ve ağırlıklı olarak ABD damgasını taşıyan bu paradigma, tek ve bütünlük bir kurum olmaktan çok, az gelişmiş ülkelerde ulusal kalkınmayı klasik iktisatçıların geliştirdiği kavramlar çerçevesinde inceleyip kapitalist pazar ekonomisi içinde çözüm önerileri üreten yaklaşımları kapsar. Modernleşme paradigması kalkınma sürecini, "geleneksel" yapıdan "modern"e doğru uzanan evrimci ve doğrusal bir gelişme çizgisi olarak tanımlar. Bu sürecin başlangıcını, tüm toplumlar için evrensel olduğu savlanan "geleneksel" yapı oluştururken, ulaşılması hedeflenen "modern" toplumun nitelikleri, teleolojik bir yaklaşımla, günümüz gelişmiş sanayi toplumlarında var olan normatif ve kurumsal yapı ile özdeşleştirilir.

Max Weber'in Batı toplumlarına özgü kalkınmacı "ethos"u, modernleşme kuramlarının Avrupa/Batı-merkezli perpektifinin oluşumuna önemli katkıda bulunmuştur. Bu kuramlarda evrimci (evolutionist), yayılcı (diffusionist) ve yapısal işlevsel okulların kavram ve nosyonları fazla eleştirilmeden aynen ya da küçük düzeltmelerle kullanılmıştır.

"Toplumsal farklılaşma", "rasyonalizm", "evrensellik", "başarı güdüsü (achievement)", "girişimcilik" vb. toplumbilim kavramları toplumsal modernleşme kuramlarında yoğun biçimde kullanılmış ve toplumların gelişmişlik düzeyi bu tür kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır. İktisadi kalkınma ve modernleşme, sanayileşme ve hızlı sermaye birikimi ile özdeş görülmüştür. Örneğin A.Lewis'in modelinde (1954) az gelişmiş ülkelerde ikili bir yapıdan ve sınırsız emek arzından söz edilirken, ekonomik kalkınma "kapitalist" sektörün "geçimlik (subsistence)" sektör aleyhine ne denli hızlı büyüdüğüne bağlı olduğu ileri sürülürken, bunun için de burjuvazi eliyle sermaye birikimine öncelik verilmesi gerektiği savunulmaktadır. Üretim faktörlerinden sermayenin bu ülkelerde kıt kaynak olması sanayileşme sürecinin istenilen hızda ilerlemesini engellemektedir. Bu durumda yapılması gereken, gelişmiş ülkelere mali yardım ya da borç olarak bu eksikliğin giderilmesidir. Evrimci kuramların gelişmeyi doğal gören ve her ülkede farklı zaman dilimlerinde de olsa kendi iç dinamikleriyle yaşanacak bir süreç olarak betimleyen yaklaşımına karşılık, modernleşme kuramında, -iç dinamiklere ek olarak- yayılcı (diffusionist) kuramların da katkısıyla, - mali ve teknik yardım, kredi vb. biçimlerde- dış dinamiklere de yer ve-

(* ODTÜ Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü Öğretim Üyeleri

rilmekte ve kalkınma sürecini hızlandıracak etmenler olarak bakılmaktadır.

Bu paradigmaya göre, sanayileşme ve toplumsal modernleşmenin üçüncü ayağını kentleşme oluşturmaktadır. Modernleşme kuramcıları bir ülkedeki kentleşme düzeyi ile toplumsal modernleşme arasında çok sıkı bir ilişki olduğu görüşündedir (Lerner, 1964; Davis ve Casis, 1961). Batının modernleşme modelinin belirli olguları ve geçirdiği aşamaların evrensel olduğunu bunun bir kanıtı olarak da kentleşmenin, dünyanın her yerinde, eğitim düzeyini yükselttiği, haberleşme ve iletişim olanaklarını artırdığı, iktisadi ve politik katılımın kapsamını genişlettiği gösterilmektedir. Modernleşme yanlıları Batı'da benzer sürecin yaşandığını yani, modernleşmenin kentleşmeyi izlediğini belirterek, kentleşmenin ulaştığı boyutun toplumdaki modernleşme düzeyinin bir aynası olarak görülebileceğini ileri sürmektedirler. Bu anlamda kentleşmenin modernleşmenin zorunlu bir öncülü, sürecin kilit kavramı olduğu belirtilmektedir.

Herhangi bir toplumda modernleşmenin başlayabilmesi için ülkedeki kentleşme düzeyinin belirli bir asgari büyüklüğe ulaşması zorunludur, çünkü modernleşmenin içeriğini oluşturacak olan tüm toplumsal değişimler ancak kentlerde filiz verip, boy atabilir. Kısacası, modernleşme kuramcılarına göre, Batıda yaşanan süreç farklı zaman ve mekanlarda da olsa, çevre ülkelerde de benzer biçimde yaşanacaktır. Günümüz çevre ülkelerinin içinde buldukları durum, Batının geçmişte yaşadıklarının bir imgesini sunmaktadır (Reissman, 1970). Çevre ülkelerin kentlerinde bugün sıkça yaşanan (kimi modernist toplumbilimciler tarafından disfunctional olarak tanımlanan) bazı önemli sorunlar -işsizlik, en-formel sektör, gecekondü, yetersiz altyapı ve konut vb.- ve bu ülkelerin Batının bir kaç yüzyılda başarabildiklerini bir kaç on yıla sığdırma çabalarının bir sonucudur. Ancak, bunlar kalıcı değil geçici olgulardır; iktisadi kalkınma ve toplumsal modernleşme süreci içinde zamanla bu sorunlar da aşılabacaktır (Hoselitz, 1961).

Bağımlılık Okulu, kuramsal çerçevesi iyi belirlenmiş, kavram ve nosyonları iyi tanımlanmış, iç tutarlılığı güçlü bir model olmaktan çok, modernleşme kuramına karşı geliştirilen bir dizi yaklaşımın oluşturduğu, eklettik yapıya sahip bir kalkınma perspektifini temsil eder. Bu bakış açısının "ortak" paydası, azgelişmişlik sürecini dış ekonomik ve politik etkilere bağlaması; diğer bir anlatımla, geri kalmışlığın belirleyici nedenini, bu ulusların "merkez"deki egemen kapitalist ülkelerle olan ilişkilerinde aramasıdır. Ancak, bu "ortak" paydaya verilen önem ve önceliğin bile araştırmacılar arasında farklılık göstermesi, Bağımlılık yazınının genel bir değerlendirmesini yapmanın zorluğunu ortaya koymaktadır. Nitekim değişik yazarlar, Okul içinde ikiden başlayıp beşe kadar varan farklı eğilimden söz etmektedirler (Chilco-te,1974; Manzo,1991; Cardoso,1972). Bu makalede vurgu azgelişmişlik kuramlarının kente bakışlarıyla sınırlı kalacağı için anılan farklılıklara ayrıntılı olarak değinmeyeceğiz. Ancak, özetle de olsa, Okul içindeki sağ, sol ve merkez diye tanımlayabileceğimiz üç eğilimden söz etmenin de gerekli olduğu kanısındayız.

Birinci grup, ya da sağ eğilimi, ECLA (Birleşmiş Milletlerin Latin Amerika için oluşturduğu iktisat komisyonu) temsil etmektedir. ECLA, 2.Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ve milliyetçi, anti-empyralist, ancak, Marksist olmayan

bir grup Latin Amerika'lı iktisatçının görev aldığı bir kuruluştu. Latin Amerika'nın iktisadi kalkınmasına çözüm arayan bu araştırmacıların ulaştığı sonuç, bu ülkelerin azgelişmişlik çemberini kıramamasında uluslararası iktisadi sistemin önemli rolü olduğu yönündedir. Ancak, bu yazarlar, Latin Amerika'daki geri kalmışlığı, geleneksel ya da kapitalizm öncesi yapılara ve feodal oligarşiye bağlamışlar ve çözümlü ithal ikameci politikalarda ve ilerici millî burjuvazide aramışlardır.

İkinci yaklaşım, Furtado, Sunkel, Dos Santos ve Cardoso'nun etkili olduğu, daha sonraları "tarihselci-yapısal yaklaşım" adıyla da tanımlanan ve kanımızca merkezde yer alan görüşleri kapsar. Bu yaklaşım, tüm çevre ülkeleri hemen hiç bir ayırım yapmadan aynı model içine alan ve bu ülkelerdeki toplumsal değişimi dışsal etmenlerle açıklamaya çalışan "sol" görüşe karşıdır. Bu yaklaşım farklı ülkelerin farklı tarihleri ve yapısal ilişkileri olduğunu ve bu özelliklerinin de çözümlenmelerde göz önüne alınmasını önerir. Hatta Cardoso (1973) bağımlılığın gelişmeyi tümüyle engellemediğini, tekeli kapitalizm ve gelişmenin birbiriyle çelişen terimler olmadığını ileri sürerek "bağımlı gelişme" kavramını geliştirmiştir.

Ancak, bu gelişme tümüyle, bir yandan bağımlı ülkenin çok sınırlı bir kesiminde gerçekleşmekte, diğer yandan da pazar ve karar verme mekanizmaları ile merkez ülkelere bağımlı olmaktadır. Bu gruptaki yazarlar da özerk ulusal kalkınma ve büyümenin ülke içinde yapılacak yapısal reformlar ve benzer konumdaki ülkeler arasında gerçekleştirilecek bölgesel işbirliği ve dayanışma ile sağlanabileceğini ileri sürmektedirler.

Üçüncü yaklaşım, ağırlıklı olarak neo-Marxist yazarların yer aldığı sol kesimi içermektedir. Bu grupta yer alan Baran, Suvvezy, Frank, Emmanuel, Amin gibi araştırmacıların öncülüğünü Baran yapmıştır. Baran modernleşme kuramının en etkili olduğu 1950'li yıllarda yazdığı kitapta (Baran, 1957) geliştirdiği yepyeni kavramlarla kalkınma yazınına derinden etkilemiştir. Ancak, biz Baran'dan çok, bu gruba yakıştırılan ikinci adı yani, "azgelişmişliğin gelişmesi" terimini kullanan Frank'tan ve onun geliştirdiği modelden söz edeceğiz.

Frank'a göre (Frank, 1966, 1969, 1972), çevre ülkelerde az gelişmişliğin tek ve temel sorumlusu Metropol ülkeler ve kapitalizmdir. Çevre ülkeler, merkez ülkelerle -başlangıç tarihi olarak 16.yy'a kadar giden geçmiş dönemde- ticari ilişkiye geçtikten sonra hızla dünya kapitalist sisteminin parçası olmuşlar ve bu nedenle normal gelişmeleri rayından çıkmıştır. Artık bu ülkeler metropol merkeze bağımlı uydular olmuşlar ve iç dinamiklerini yitirmişlerdir. Bağımlılık ilişkisi uydu ülkelerin geri kalmışlıklarının ana nedenidir. Uydu ülkelerde azgelişmişlik, gelişmişlik öncesi bir durum olmayıp, gelişmişliğin neden olduğu bir yapı olarak yorumlanmış ve kalkınma iktisatı yazınına "geri bıraktırmış ülkeler" kavramını sokmuştur. Bu yaklaşımın beklenen politika önerisi, azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlık, bağımlılık ve sömürü zincirini kırabilmeleri için metropol ülkelerle ilişkilerini tümüyle derhal kesmeleri ve içlerine kapanarak hızlı bir sermaye birikim ve kalkınma sürecini başlatmaları yönündedir (Bağımlılık Okulu ve Eleştirisine İlişkin bir derleme için Bkz.Ersoy,1992).

Bağımlılık Okulu'nun kentlere ilişkin yaklaşımı,

Frank'ın dünya ölçeğinde modellendirdiği sömürü zinciri içinde metropol kentlerin konum ve işlevlerini yorumlayan tezlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Azgelişmiş ülkelerin büyük kentleri Metropol ülkelerle en yoğun değişim ilişkilerinin yaşandığı merkezlerdir. Bu nedenle de merkez ülkelere kaynak aktarımının gerçekleştiği mekanlar bu ülkelerin en büyük kenti/kentleri olmaktadır. Azgelişmiş ülke açısından metropoliten kentler gelişmeye engel olan birimler olarak değerlendirilmektedir. Gerekçe olarak, bu kentlerin büyümeleri için zorunlu olan kaynakları ülke içindeki diğer bölgelerden aktardıkları, sosyal maliyetleri büyük ölçüde artırdıkları, uluslararası kapitalist sistemle ulusal alt sistemlerin bütünleştiği merkezler olarak bağımlılık ilişkilerini yoğunlaştırdıkları gösterilmektedir (Geisse, Coraggio, 1972:45).

Latin Amerika'da kentsel merkezlerin hızla gelişip yayılmalarının tarihsel gelişimi yine Metropol ülkelerle olan ilişkiler çerçevesinde açıklanmaktadır. Kentlerin ulusal ekonomilerin dünya güç merkezleri ile bağlarını kurdukları mekansal birimler olarak, bu ülkelerde sermayenin yoğunlaşmasına ve iç sömürgeleşmeye yol açan ekonomik ve toplumsal güçleri doğuran ve barındıran merkezler oldukları savunulmaktadır. Latin Amerika'nın metropol başkentleri başlangıçta, uluslararası işbölümünde karşılaştırmalı üstünlükleri olan ürünler için, ülkesel/bölgesel artığın toplandığı emperyal adacıklardı. İkinci evrede, bu tür ürünlere olan istemin artışıyla birlikte uluslararası bağlantıların çeşitlenmesi ve güçlenmesinin hızlandırdığı ülke içi üretimin, ithal ikameci üretim modeli ile çeşitlendirilmesi, metropol kentin daha da büyümesi yanı sıra kendisine doğrudan bağımlı alt-merkezler oluşmasına ve bu ilişkileri güçlendirecek altyapının kurulmasına yol açtı. Latin Amerika'da, 1950'lerin ithal ikameci ekonomik kalkınma politikalarını, 1960'larda ulusal planlama ve ekonomik bütünleşme politikaları izledi. Ancak, büyük kentlerden başlayarak gelişen ve birbirini besleyerek büyüyen sömürü ağı bölgesel eşitsizlik ve dengesizlikleri en üst düzeye çıkarttı. Frank'ın sömürü zinciri ile anlatmak istediği de budur. Özellikle, tek kültürlü tarımsal üretime dayanan - Brezilya ve Kolombiya'da kahve, Orta Amerika ve Peru'da şeker kamışı, Ekvator ve Karayipler' de muz, Venezuela'da petrol, Şili'de bakır üreten- bölgeler, salt bu ürünlerin üretimi ve ulaşımı için zorunlu altyapı ile sınırlı kalan yatırımlarla yetinmek durumunda bırakıldıkları için zenginleşme yerine yoksullaşmışlar; artığın büyük bölümünün aktarıldığı ulusal başkent ya da metropol kentlerde yüksek gelir gruplarını, komprador burjuvazi ile devlet seçkinlerini finanse etmek için kullanılmıştır (Utria, 1972).

Bağımlılık Okulu'nun azgelişmiş ülke kentleri ile ilgili bir diğer çalışma alanı "marjinal" kesim olmuştur. Buna göre, kentler sermaye ve gücün yoğunlaştığı alanlar olarak bu ilişkilerini sürdürebilmek için salt bölgelerarası eşitsizlik ve dengesizlikleri yaratmak ve sürdürmekle kalmaz benzer yapıyı kent içinde de üretirler. Bu egemen baskı ve bağımlılık ilişkisi, kentsel alanlarda zorunlu olarak karşıtını marjinal nüfus olarak oluşturur. Marjinal nüfus olarak adlandırılan ve toplumsal, ekonomik, kültürel ve politik açılarından "istikrarlı", egemen kesimine göre oldukça farklı niteliklere sahip olan kentin "istikrarsız" kesimi, Modernleşme Okulu'nun geçici, işlev dışı tanımlamasından farklı olarak, sü-

rekli ve yapısal olarak kaçınılmaz bir yan-ürün olarak görülür. Diğer bir deyişle, bağımlılık ilişkisi, ülkeleri olduğu kadar kentte yaşayan nüfusu da kendi içinde egemen ve bağımlı olmak üzere nitelikleri birbirinden tümüyle farklı iki kesime ayırmaktadır. Bu bölünme geçici bir olgu olmak bir yana, bağımlılık ilişkisi sürdükçe güçlenen ve kemikleşen bir yapısal nitelik olarak varlığını sürdürecektir (Kuitenbro-uwer,1973; Quijano,1974).

Yukarıda da değindiğimiz gibi, modernleşme kuramının ikili yapı tezleri, çevrenin geçiş formasyonlarında -toplumsal, iktisadi, ideolojik açılarından- birbirinden farklı iki yapının birlikte, yan yana yaşadığını ancak, aralarında çok sınırlı bir ilişki olduğunu ileri sürerken, Bağımlılık Okulu, kapitalizmin -merkantilist dönem dahil- çevre ülkelere girişi ile artık tek bir süreçten söz edilebileceğini savunarak, ampirik düzeyde gözlemlenen farklılaşmanın özünde ayrılmış/tekleşmiş bir sürecin farklı biçimlere bürünmüş ürünleri olduğunu söylüyordu. Üretim tarzlarının eklenmesi tezi ise Marksist kavram ve kategorilerin çevrenin geçiş toplumsal formasyonlarının çözümlenmesinde kullanılmasını önerir. (Bkz. Wolpe,1980; Taylor, 1979; Keskinok ve Ersoy,1984, Ersoy, 1982) Buna göre, KÜT girdiği her bir toplumsal formasyonda karşısında birden çok farklı kapitalist-olmayan üretim tarzı ile karşılaşmıştır. (Burada "üretim tarzı" kavramını "sınırlandırılmış" anlamı ile kullanılıyor. Bkz. Wolpe, 1980) Başlangıçta, birbirlerinin pratiklerine fazla müdahale etmeden ve kendi yeniden üretim koşullarını üretmekle birlikte yaşadıkları dönemler oldu ise de, özellikle sömürgecilik döneminde KÜT, sömürgelemler kapitalist-olmayan üretim tarzlarını, zor, baskı ve vahşetle dönüştürmeye, kapitalist tarzın egemenliği ve boyunduruğu altına sokarak çözmeye çalıştı. Böylece, -üretim koşulları, ilişkileri ve güçleri- birbirinden tümüyle farklı tarzların birbirlerinin pratiklerine müdahale ettiği ve diğerini dönüştürmeye çalıştığı bir savaşım süreci içinde yeni yapılanmalar oluştu, Kuşkusuz bu mücadele eşitler arasında yapılan bir yarışma olmamıştır. KÜT'nin bu formasyonlarda egemenlik kurma girişimi var olan tarzlarındaki sınıfların büyük direnci ile karşılaşmış ve bu direnç çoğu kez baskı/zor ve kaba güçle kırılmaya çalışılmıştır. Kimi zaman da var olan üretim tarzları, KÜT'nin gereksinimlerine yanıt verecek biçimde, korunmuş ya da desteklenerek daha da güçlendirilmiştir. Dolayısı ile, çevre formasyonların tarihsel/toplumsal gelişimlerine ve sınıf yapılarına bağlı olarak, KÜT bu formasyonlarda farklı pratiklerin gündeme gelmesine neden olmuştur. Çevre formasyonlarda günümüzde ulaşılan evre, ulusal ekonomiler çerçevesinde, KÜT'nin yeniden üretim koşullarının egemen olduğu ancak, kapitalist-olmayan tarzların -iktisadi, toplumsal ve ideolojik-pratiklerinin de tümüyle dönüştürülemediği, hiyerarşik olarak eklenmiş yapılar olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, öncekilere göre, kuşkusuz, daha zengin yorumlamalara olanak tanımaktadır. Yeryüzünde var olan toplumsal formasyonların karmaşık yapılarını o ülkelerin tarihsel ve toplumsal iç dinamiklerini öne çıkartan ancak, dışsal müdahale ve dayatmaların boyutunu da göz ardı etmeyen bir süreç içinde değerlendirilmeleri olanağım verdiği için de bu formasyonlardaki farklılığı ve çeşitliliği kavramımıza da yardımcı olmaktadır. Böylece, toplumsal formasyonlarda gözlemlendiğimiz çeşitliliği, salt ampirik düzeyde yapılan çalışmaların verilerini temel alarak betim-

leyerek kuramsallaştıran yaklaşımla değil, kuramsal düzeyde geliştirilmiş bir modelin kavramlarıyla anlamamız mümkün olabilmektedir.

Önceki bölümlerde değindiğimiz gibi, Modernleşme kuramları kentleri iktisadi gelişme ve toplumsal modernleşmenin merkezleri olarak görüp yüceltirken, Bağımlılık Okulu, kentleri, bu ilişkilerin ulusal ve uluslararası düzeylerde yarattığı sömürü zincirinin en önemli halkaları olarak lanetliyordular. Eklemlenme tezlerinde ise kentler ulusal formasyonlarda, kapitalist ve kapitalist olmayan üretim tarzlarının eklemlenmelerinin ortaya çıkarttığı farklı emek süreç ve biçimlerinin birbirini sürekli dönüştürmeye çalıştığı dinamik mücadele alanları olarak görmektedir.

Öncelikle, kapitalizm öncesi tarzların egemen olduğu formasyonların sınırlı ticaret işlevlerini üstlenen çevre kentleri, KÜT'nin bu ülkelere girişi ile birlikte önemli nitelik değişimleri yaşadılar. Bir yandan KÜT'nin teknoloji/sermaye yoğun yatırımları altyapısı görece oluşmuş, ulaşım olanakları gelişmiş -çoğu kez liman kentleri olan- bu merkezlerde yer seçerken, diğer yandan kırsal kesimde kapitalist tarzın genişletilmiş üretiminin ön koşulu olarak doğrudan üreticilerin üretim araçlarından yoksun bırakılmaları, emek-gücünün kitlesel biçimde bu kentlere akmasına neden olmuştur. Bu kitlelerin kentlerde sanayi kesiminde istihdam edilememesi sonucunda ya işsizler ordusuna katılmışlar ya da özellikle hizmet sektöründe yeni ve verimsiz iş alanlarında geçimlerini sağlamak zorunda bırakılmışlardır. Eklemlenme yaklaşımı, kentsel alanlarda bu nitelikleri en belirgin biçimde betimleyen iki kategori üzerinde özellikle durmuş ve bunlar üzerine yüzlerce makale ve kitap yazılmasına, kapsamlı araştırmalar yapılmasına aracılık etmiştir. Bunlardan ilki, küçük meta üretimidir. Kapitalizmin egemen tek tarz olduğu formasyonlarda ortadan kalmış olan bu üretim biçiminin çevre kentlerde varlıklarını ısrarla sürdürmesi, kapitalist-olmayan tarzların varlıklarını sürdürme mücadelesinin bir göstergesi olarak yorumlanmıştır. İkinci kategori ise, daha çok eklemlenmenin yarattığı yeni koşulların bir ürünü olarak görülebilecek olan kentlerdeki "enformal sektör" dür. Ağırlıklı olarak hizmet sektöründe ortaya çıkan ve çok geniş bir yelpazede yer alan bu farklı "iş" kolları/alanları kapitalizm-öncesi tarzlarda var olmayan, yeni koşulların yarattığı özgün biçimler olarak tanımlanabilir.

Bu tür işlerde çalışan ve merkez ülkelerin klasik işçi sınıfı tanımı ve formasyonuna uymayan bu kesimler, her türlü ideolojinin etkisine açık olduğu için de, politik konjonktüre bağlı olarak, bir uçtan diğerine kolaylıkla kayabilen ve kimi yazarlarca "alt-proletarya" adı ile adlandırılan çelişkili bir kategori oluşturmuştur. Kentlerin bu yeni sakinleri, farklı üretim tarzlarının eklenmesinin bir ürünü olarak yorumlanmalıdır. Diğer bir deyişle, emperyalizmin neden olduğu eşitsiz ve sınırlandırılmış gelişme yan ısıra kapitalist-olmayan tarzların bazı unsurlarının kendilerini yeniden üretme çabaları kentlerde temel özellikleri birbirinden tümüyle farklı emek biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Ancak çevre ülkelerin kentsel alanlarındaki bu eklemlenmiş yapı dengeli bir durum olarak görülmemelidir. Tam tersine, KÜT kendi yeniden üretim koşullarının gerekli kıldığı ölçüde, eski tarzların -emek biçimlerinin- etkili oldukları alanlara müdahale ederek onları dönüştürmeye ya da tümüyle ortadan kaldırmaya çalışırken, eski tarzlar da kendi varlıkları-

nı sürdürebilmek için her düzeyde karşı koyusu deneyeceklerdir. Bu nedenle de kentler müthiş dinamik ve kaygan bir politik zemin oluşturmaktadırlar.

Kıscacası, çevre formasyonlarda kentsel alanlarda var olan ucuz emek, yüksek işsizlik, büyük gelir farklılıkları ya da asgari geçim düzeyinin de altına inen yaşam standartlarını, dünya ölçeğinde egemenliğini kurmakta olan KÜT'nin bu formasyonlarda yaşamlarını sürdürme çabasındaki farklı tarzlarla eklemlenerek oluşturdukları yeni koşulların bir sonucu olarak görülmelidir.

Dünya ekonomisinde değişen dengeler ve sermayenin uluslararasılaşma sürecinin hızlanması, Dünya ekonomisini hiyerarşik tek bir bütün olarak gören "Dünya Sistemi" yaklaşımına tekrar güncellik kazandırmış bulunuyor. Öncülüğünü Wallerstein'in yaptığı yaklaşım, yukarıda tartıştığımız Bağımlılık Okulu yaklaşımı ile tarihsel gelişmenin toplumsal ve ekonomik kökenlerini uzun süreler halinde çalışmayı öneren Fransız Annales okulunun özgün bir sentezi olarak değerlendirilebilir (Taylor 1993).

Dünya sistemi yaklaşımı, tarihsel gelişmeye sistemler çerçevesinde bakmaktadır. Bu anlayışa göre, sistem, tek bir işbölümü bütününde birbirine ekonomik olarak bağlanmış tek bir sosyal birim olarak tanımlanmaktadır. Bu doğrultuda, şimdiye kadar birbirini izleyen ve farklı sistemlerin oluşturduğu üç tarihsel evreden söz edilebilir. Bunlardan birincisi, mini-sistemler olarak adlandırılacak, görece küçük, kendine yeterli, tek bir kültürel yapıdan oluşan ve birbirinden bağımsız yapıların oluşturduğu evredir. Bu evreyi, dünya imparatorlukları izlemiştir. Dünya imparatorlukları, mini sistemleri yutarak ortaya çıkan daha büyük örgütlenmelerdir. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan bu yapılar, aynı zamanda katı bir siyasal-askeri örgütlenmeye sahiptirler ve savaş ekonomisinin önemli bir parçasıdır. Giderek genişleyen toprakların denetlenmesi ve buna koşut olarak büyüyen bürokratik örgütlenme, bu tarihsel sistemin en önemli sorunları olarak ortaya çıkmaktadır.

Üçüncü ve son tarihsel sistem olan Kapitalist (Avrupa) dünya sistemi, 16. Yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. Kapitalizmin gelişimi içinde devlet temel düzenleme ve eşgüdüm görevlerini dereceli olarak pazar mekanizmasına bırakmış ve kendi işlevini pazar ekonomisinin çerçevesini sağlamlaştırmıştır. Kapitalizmin genişlemeci mantığı içinde Avrupa dünya sistemi giderek genişlemiş ve egemen sistem haline gelmiştir. Bu yaklaşımı benimseyen araştırmacılar dünya sisteminin üç temel özelliğini vurgulamaktadırlar.

Dünya sistemi yaklaşımının en önemli önermesi, ulus devleti bir çözümleme birimi olarak gören anlayışların tersine, sosyal ve ekonomik olguların araştırılmasındaki anlamlı birimin dünya sistemi olduğu savıdır. Buna göre, ulus devletler dünya pazarıyla bütünleşmiş yapılar olarak anlamlı birimler oluşturmamaktadır; belirleyici olan bu birimleri bütünleştiren ve tek bir birim olarak değerlendirilmesi gereken kapitalist dünya ekonomisidir (Wallerstein 1993).

Bununla birlikte, ikinci bir özellik olarak, bu yapı içinde çoklu bir devletler sisteminin varlığı kabul edilmekte, ancak bu çoklu sistem içinde tek bir devletin hakim olmadığı öne sürülmektedir. Bu özellik, dünya kapitalist sistemini, dün-ya-imparatorluk sisteminden ayıran özelliklerden biridir.

Wallerstein üçüncü özellik olarak, bağımlılık okuluna

benzer bir anlayışla, dünya sisteminin eşitsiz değişime dayandığını ve bu temelde de hiyerarşik bir yapı yarattığını öne sürmektedir. Bu hiyerarşik yapıyı açıklamak için Bağımlılık okulunun merkez-çevre modeline "yarı-çevre" kavramı eklenmiştir. Yarı-çevre ülkeler, ne merkezin ne de çevrenin özelliklerine sahiptirler. Bir anlamda, ikisinin karışımından oluşan özellikler gösterirler. Yarı-çevre kavramı, merkez ile çevre ilişkisine daha dinamik bir özellik kazandırması ve sınırlı da olsa, çevreden merkeze doğru bir geçişin olabileceğini varsayması nedeniyle, dünya sistemleri yaklaşımını bağımlılık okulundan ayıran temel özelliklerden birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak, dünya sistemleri yaklaşımının gelişme yazınına iki temel katkısı olduğu söylenebilir: Birincisi, gelişme yazınındaki temel eğilimlerden olan ve ülkeleri kendi başlarına birer çözümleme birimi olarak alıp değerlendiren anlayışın -belki de gereğinden fazla biçimde- aşılmasını sağlayıp, bu ülkeleri tek bir bütünün -dünya ekonomisinin-parçası olarak değerlendirme gereğini ciddi bir araştırma programı çerçevesinde önermiş olmasıdır. İkincisi, tek bir ekonomik yapı içinde, her ülkenin, birbirinden bağımsız biçimde, aynı gelişme çizgisini farklı zamanlarla izleyemeyeceklerini. Bir birinden bağımsız olarak görülen bu birimlerin birinde olanın -örneğin hızlı gelişmenin- diğesinde yaşananla -örneğin durağanlıkla- ilişkili olduğunu göstererek, gelişmeyi evrimci bir anlayışla benimseyen geleneksel yaklaşımların aşılmasının sağlanmasıdır. Bu iki katkının bağımlılık okulu çerçevesinde yapılmış olmasına karşın, burada vurgulamamızın nedeni, dünya sistemi yaklaşımının bu anlayışları hem daha sistematik hale getirmiş olması, hem de daha yaygınlaştırmış olmasıdır.

Gelişme yazınına yaptığı bu katkılara karşılık dünya sistemleri yaklaşımına getirilen ve kısmen bizim de katıldığımız eleştiriler de vardır (Giddens 1985; Peet 1991). Bunlardan üçünü önemli görüyoruz. Birinci eleştiri, ekonomik indirgemeciliktir. Siyasal, askeri ve kültürel dinamikler ekonomi lehine göz ardı edilmekte, ya da ekonominin gerek-sinmelerine indirgenmektedir. İkinci bir eleştiri, bu yaklaşımın içine düştüğü fonksiyonalist açıklama biçimidir. Bu doğrultudaki eleştirilerin odaklandığı noktalardan en önemlisi, yan- çevrenin ortaya çıkışına ilişkindir. Dünya sistemi yaklaşımında, bu kategorinin ortaya çıkışı merkez ile çevre arasında var olan çelişkinin yumuşatılması ile açıklamaktadır. Ancak bu tür işlev bu ara kategorinin niçin ortaya çıktığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Üçüncü eleştiri ise, bu yaklaşımın kapitalizmin temel çelişkinin, üretim ve sınıf ilişkilerinden dolaşım alanına kaydırmasına yöneliktir (Brenner 1977).

Dünya sistemleri yaklaşımı, çözümleme birimini ulus devletten küresel ölçeğe, toplumsal çelişkilerin odağını sınıf mücadelesinden dolaşım ilişkilerine kaydırarak, günümüzde de giderek güncellenen küreselleşme tezlerinin gelişimine de verimli bir zemin hazırlamıştır. Bu anlamda dünya sistemleri yaklaşımını globalleşme tezinin öncülü saymak mümkündür (Giddens 1990).

Öte yandan, Dünya Sistemleri yaklaşımı ile küreselleşme yaklaşımları arasında önemli ayrımlar da vardır. Küreselleşme yaklaşımının dünya sistemleri yaklaşımına yönelttiği en önemli eleştiri, bu sürecin tüm dinamiklerinin ekonomiye indirgenip, diğer boyutların, özellikle de kültürel bo-

yutun, ihmal edilmesidir (Boyne 1990; bu eleştiriye bir yanıt için Bkz. Wallerstein; 1991). Bu farklılığın bir ifadesi olarak Wallerstein'in, kapitalizmi, küreselleşmenin itici gücü olarak gören anlayışının yerine, modernite projesini bu sürecin göbeğine koyan bir anlayış benimsenir. Burada modernite salt bir ekonomik projeye değil aynı zamanda batıda aydınlanma düşüncesinin ürünü olan bir kültürel ve siyasal yapılanmaya da işaret etmektedir (Giddens 1990).

Küreselleşme tezinin en önemli kuramcılarının birisi olan Robertson (1992), küreselleşmeyi, dünyanın küçülmesi ve bir bütün olarak kavranması bilincinin yoğunlaşması olarak tanımlamaktadır. Böylece, daha önce birbirlerine karşı bağımsız olan birimler bağımlı hale gelmekte ve bireysel olgular artık yerel ya da ulusal düzeyde değil, küresel düzeyde anlam bulmakta ve tanımlanmaktadır.

Daha önce gözden geçirdiğimiz tartışmalar çerçevesinde, modernleşme yaklaşımının, az gelişmiş ülke kentlerini, gelişmişlerin geriden gelen bir kopyası olarak gördüğünü belirtmiştik. Bağımlılık okulu, az gelişmiş ülke kentlerinin gelişmiş ülkelerinkinden, aralarındaki eşitsiz ilişkilerden doğan nedenlerle, farklı olduğunu, bu nedenle de aynı çerçevede incelenemeyeceğini söylerken, eklemleme yaklaşımı bu farkı kabul etmekle birlikte az gelişmiş ülke kentlerinin kendi iç yapılarının farklı üretim tarzlarından kaynaklanan heterojen yapısına ve bu yapıların eklemlemesine dikkat çekmişti. Dünya sistemleri yaklaşımı, bir anlamda, eklemleme tezlerinin az gelişmiş ülke kentlerinin kendi iç yapılarındaki eklemleme sorununa yaklaşımına benzer bir anlayışı uluslararası bir çerçeveye taşıyarak dünya ölçeğinde bir eklemleme durumuna işaret etmekte ve üçüncü dünya kentlerinin deneyimlerini merkezdekiden ayrı ele almanın hata olduğunu belirtmektedir.

Dünya sistemleri çerçevesinde kentleri çalışan araştırmacılar, kentlerin ulusal sınırlar içinde ve tek tek çalışmanın anlamsızlığını vurgulayarak bunun yerine kentleri uluslararası bir kentler sisteminin parçası olarak çalışmayı önermektedirler. Bu sistem içinde yer alan kentler arasındaki ilişki, merkezle yarı-çevre ve çevre modelinde tanımlanan ilişkiye koşut bir ilişki biçimi olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer bir anlatımla, tüm dünyadaki mekan örgütlenmesi, uluslararası işbölümü ve dünya sisteminin fiziksel bir ifadesidir. Kapitalist dünya sistemi içinde yer alan ülke kentleri dünya sisteminin bir parçası haline gelmiştir ve bu nedenle de ayrı ayrı incelenmeleri düşünülemez. Nasıl, dünya sistemi tek bir işbölümünden oluşuyorsa, bütün kentler de buna bağlı olarak tek bir mekansal işbölümünün parçası olarak ele alınmalıdır. Bu anlayış çerçevesinde ekonomik ve toplumsal hiyerarşinin bir ifadesi de, kentler arasında ortaya çıkan mekansal hiyerarşidir.

Merkezin büyük kentleri arasında çok yoğun bir ilişki yaşanırken, çevreye doğru gidildikçe, bu kategorideki kentlerin ilişkisi daha çok merkezdeki kentlerle olmakta, kendi aralarındaki ilişki daha seyrek bir nitelik göstermektedir. Chasse-Dunn bu ilişki ağının değişilen mal ve hizmetler açısından incelendiğinde, merkezle çevre arasındaki ilişkiye benzer bir yapının bulunabileceğini söylemektedir. Merkezde yer alan kentler arasında sermaye yoğun malların değişimi yoğunluk kazanırken, çevre kentlerinden merkez kentlerine emek yoğun hammaddeler akmaktadır (Chase-Dunn, 1985:271).

Bu mekansal hiyerarşiyi kavramsallaştırma yönünde atılmış en önemli adım, "dünya kentleri" kavramı olmuştur (Friedmann ve Wolff (1982); Chase-Dunn (1985); Sassen (1991)). Bu kavramın arkasında yatan temel anlayış, yukarıda da kısaca değindiğimiz gibi, küreselleşen sistemin belli bir mekansal hiyerarşi içinde örgütlenmiş olmasıdır. Bu örgütlenmenin en önemli elemanlarından birisi ise dünya kentleri ya da küresel kentlerdir. Dünya kentleri, dünya sisteminin mekansal örgütlenmesi içinde küresel ölçekteki sermaye birikim süreçlerinin merkezleri ve karmaşık sistemin denetim noktaları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Hem merkez hem de yarı-merkezde ortaya çıkan dünya kentleri arasında üstlendikleri işlevler açısından bir işbölümü vardır. Bu hiyerarşi içinde, yerleri ne olursa olsun küresel kentler kendi egemenlikleri altındaki bölgesel ya da ulusal ekonomileri dünya ekonomisine eklemlemede kilit rol oynamaktadırlar (Friedmann ve Wolff (1982)). Bu anlamda, dünya kentleri, kapitalist dünya sisteminin sadece mantığını yansıtmakla kalmayıp bizzat bu sistemin sağlanmasında denetim noktaları olarak da işlev görmektedir. Bu işlevsellik çerçevesinde dünya kentlerinin sadece merkez ülkelere özgü olmadığı, yarı-çevre ülkelerde de dünya kentlerinin ortaya çıktığı savunulmaktadır (Friedmann ve Wolff 1982).

Geçmişte de dünya sistemi içinde küresel kentler ortaya çıkmıştır. Ancak bugün ortaya çıkan dünya kentlerinin farklı olduğu savlanmaktadır. Birincisi, dünya ekonomisi geçmiştinkinden çok daha fazla eklemellenmiştir ve birbirine bağımlı ekonomilerden oluşmaktadır. Günümüz dünya kentleri böylesi karmaşıklaşmış bir yapının parçasıdır. Bugünkü dünya kentlerini farklı kılan bir başka neden ise, dünya ekonomisinin geçmişe göre çok daha genişlemiş ve en uç noktalara kadar uzanmış olması, çok daha iyi örgütlenmiş ve merkezileşmiş denetim ve eşgüdüm noktalarını gerekli kılmaktadır (Sassen 1991). Bir başka neden olarak da ulus devletin çözülüş sürecinde bu eşgüdüm ve denetim süreçlerinin daha yerel düzeylere kaymış olması gösterilmektedir. Ayrıca, iletişim teknolojisinde ortaya çıkan baş-döndürücü gelişme de dünya kentlerinin önemini sadece bu bilgilerin toplandığı değil aynı zamanda yorumlandığı merkezler olarak ön plana çıkarmaktadır.

Dünya kentlerinin bir başka özelliği ise hem ulusal hem de uluslararası düzeyde göç odağı haline gelmeleridir. Bu iki tür emek gücünün küresel kentlere yığılması sonucunu doğurmaktadır. Birincisi dünya kenti işlevlerine yönelik olarak nitelikli işgücüdür. İkincisi ise niteliksiz emektir. Bu iki tür işgücü akımında da akış merkezin kendi içinde olduğu gibi, daha da dramatik boyutta çevre ve yarı çevreden bu kentlere doğru olmaktadır. Uluslararası nitelikteki göç olgusu küresel kentlerin etnik bileşimini de radikal biçimde yeniden tanımlamakta ve küresel bütünleşme olgusunu hızlandırıcı bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır (Sassen 1991). Küresel kentlerin bu boyuta ilişkin bir başka özelliği de yasal ve yasadışı enformal sektörün giderek daha yaygın biçimde ortaya çıkışıdır. Daha önce sadece çevre ve yarı-çevrenin kentlerine özgü olduğu söylenen enformal ekonominin artık küresel kentlerin tanımlayıcı ve tamamlayıcı bir parçası haline geldiği genel kabul gören bir olgu olmuştur. Bu anlamda, merkezdeki dünya kentlerinin üçüncü-dünyalı-laştığı vurgulanmaktadır (Castells ve Portes 1989).

Dünya sistemleri yaklaşımının temel sorunlarından biri-

si olan içsel dinamiklerin gözardı edilmeli sorunu, bu kuramın kent sorununa yaklaşımında da gözlenmektedir. Kentsel düzeyde ortaya çıkan sosyo-mekansal yapılar ve çelişkiler içsel dinamiklerin yadsınması nedeniyle, ya hiç kavram-sallastırılmamakta, ya da dışsal dinamiklerin bir yansımasına indirgenmektedir. Böylece, dünya sistemleri yaklaşımı diğer yaklaşımların kısmen ihmal ettiği bir boyutu gündeme getirirken bir başka boyutun, içsel dinamiklerin, değerdendirilmesini gözardı etmektedir.

III. Gelişmenin ve modern kentin sonu mu?

Son yıllarda dünya sistemleri yaklaşımı ve bu yaklaşımı aşarak gelişen küreselleşme tartışmaları bir yandan gelişme yazını zenginleştirici bir görüntü yaratırken, öte yandan bu yazına ilişkin bir bunalımın da habercisi olmuşlardır. Çok yakın bir zamana kadar, gelişmenin kendisi, büyük ölçüde ulusal düzeyde tanımlanan bir süreçti ve bu sürecin itici gücünü de, özellikle azgelişmiş ülkelerde devletin kendisi oluşturuyordu. Gerek dünya sistemleri yaklaşımı, gerekse onu izleyen küreselleşme tartışmaları, yukarıda da değinildiği gibi, ulus devlet ölçeğinin artık bir iktidar yatağı olmadığını savlarken, bu bağlamda azgelişmiş ülke devletlerinin de uluslararası devletler sistemi içinde güçsüzleştiğini belirtiyorlar. Bu varsayımın kabulü, bundan sonra eğer gelişmeden söz edilecekse, bu sürecin temel itici gücünün hangi aktör ya da aktörler olacağı sorusunu gündeme getirmektedir. Küreselleşme tartışmalarından çıkan sonuç, bu gücün ulusal sınırların zayıflamasıyla giderek hareketlilik kazanmış uluslararası sermaye olacağına işaret etmektedir. Ancak, geçmişteki deneyim, haklı olarak bu türden bir gelişmenin gerçekten gelişme olup olmadığının sorgulanmasına neden olmaktadır.

Bugün gelinen noktada, gelişme yazını ve uygulamasının bunalımından söz etmek mümkün görünüyor. Aşağıda göstereceğimiz gibi bu bunalım aynı zamanda gelişme yazınında gelişme sürecinin önemli parçalarından birisi olan modern kentin de bunalımıdır. Gelişme kuram ve uygulamasının ve bununla ilişkili olarak da modern kentin bunalımının yukarıda tartıştığımız boyutlarının ötesinde boyutları da vardır. İzleyen bölümde bunlar üzerinde ayrıntılı olarak durmakta yarar görüyoruz.

Gelişme yazınına yönelik eleştiri ve tartışmaları ve özellikle bunların azgelişmiş ülke kentlerinin çalışılmasına etkilerini üç grupta tartışmak istiyoruz. Bunlar; toplumsal cinsiyetin gelişme yazınında ihmal edilmesi, gelişme ve çevre arasındaki ilişkinin önemsenmemesi ve bunları da kapsıyacak biçimde, gelişme yazını, özellikle de Marksist kanadı, tek boyutlulukla eleştiren postmodernist anlayışlardır. Bu eleştiriler, gelişme yazınının günümüzde bir tıkanma noktasına geldiğini ileri sürmektedirler. Bu varsayımın kendisini tartışmadan önce bu üç eleştiri ve bu eleştirinin kentleşme yazınına etkileri üzerinde durmak yararlı olacaktır.

Toplumsal cinsiyet açısından gelişme yazınının eleştirisinin temel hareket noktası, ister liberal ister radikal perspektiflerden olsun gelişme yazınının erkek egemen bir bakış açısıyla yazılmış olması ve bu süreçte kadının rolünün, bakış açısının ve gereksinmelerinin gözönüne alınmamış olmasıdır (Momsen 1987). Bu eleştiri, gelişme kuramlarına kadın perspektifini eklemenin sorunu çözmekte yeterli olmayacağını, kuramların kendilerinin baştan sona erkek egemen bir mantığı yansıtmaları nedeniyle, gelişme kuram

ve pratiklerinin yeni baştan değerlendirilip, yapılandırılması gerektiğini savunmaktadır.

Gelişme kuramlarının birçoğunda içerilen ve var olan gelişmenin kendiliğinden kadınların özgürleşmesine hizmet edeceği varsayımının geçersizliği, 1970'li yıllardan başlayarak toplumsal cinsiyet sorununa ilişkin olarak yapılan araştırmalarda ortaya konulmuştur. Gelişmenin kadını öz-gürleştirici etkisini vurgulayan ve kadının bu süreçle bütünleşmesini savunan modernleşme kuramı temelli anlayışların tersine, gelişmenin kadının toplumsal işbölümündeki konumunu daha da güçsüzleştirdiği görülmüştür. Meis, gelişmenin, ileri sürüldüğünün tam tersine, kadının yükünü artırırken, gelirini artırmadığını, devlete daha da bağımlı hale getirdiğini, yabancılaşma sürecim hızlandırdığını ve bunların da ötesinde erkek egemen yapıyı zayıflatmak yerine güçlendirdiğini belirtmektedir (Meis 1994; 114-115). Özellikle Dünya Bankası tarafından da desteklenen ve 'kadına yatırım yapma' politikaları kadını ekonomik süreçlerle bütünleştirirken güç ilişkilerindeki konumunu değiştirmemiş, değişimin olduğu durumlarda ise olumsuzluk öne çıkmıştır.

Sonuç olarak, özellikle modernleşmeci gelişme kuram ve pratikleri gelişme ve kadın arasındaki ilişkiyi erkek egemen bir mantık çerçevesinde kurdukları için, gelişme, kadının durumunu iyileştirmek bir yana kötüleştirmiştir. Öte yandan, radikal gelişme kuramları da aynı biçimde erkek egemen bakış açısını aşarak bir alternatif anlayış geliştirmemişlerdir. Sonuç, kadın sorunu ile gelişme kuram ve politikalarının birbirinden kopuşu olmuştur.

Kentsel ölçekte yapılan araştırmalar da yukarıdaki bulguları doğrular niteliktedir. Öncelikli olarak, modernleşmeci gelişme kuramının kentleşmenin kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal bağımlılıklarını azaltacağı varsayımı doğrulanmamış, tam tersine kentleşme süreci kadınların üzerindeki yükü daha da artırmıştır. Kadının kentleşme sonucunda ev işlerine yönelik görevlerinde azalma olmadığı gibi, düzenli çalışma ortamına girmesi refah düzeyini de artırmamış tersine azaltmıştır (Momsen 1987). Kadınlar emek pazarına girişlerinde de, ev-dekine benzer bir erkek egemen yapı ile karşılaşmaktadırlar. Ülkeler arasındaki farklılıklara karşın, genelde kadınların düzenli ve güvenceli işlerde iş bulma olasılığının erkeklere göre daha düşük olduğu buna karşılık gündelik ve enformal işlerde yoğunlaştıkları belirtilmektedir (Gilbert ve Gug-ler 1992). Ancak bu kategoride de, kadınlar yapılan işler ve gelir açısından çocuk işçilerle birlikte en alt grupta yer almaktadır. Castells ve Portes bu eğili-

min günümüzde de devam etmekte olduğunu, bir çok ülkeden gelen verilere göre, enformal sektöre en son girenler arasında baskın gurubun güvencesiz ve düşük ücretli kadınlar ve çocuklardan oluştuğunu söylemektedirler (Castells ve Portes 1989).

Sonuçta, gerek gelişme yazınına genel çerçevede ele alınan çalışmalar, gerekse de kentleşme üzerine yapılan araştırmalar gelişme yazınına, özellikle modernist kanadının, toplumsal cinsiyet sorununu gelişme yazınına eklemekte yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Ancak feminist çevrelerin eleştirisi bu çerçeveye de sınırlı kalmamaktadır. Daha sonra gelen bağımlılık okulu ve benzeri yaklaşımların da sınıf ya da ekonomi merkezli anlayışlarının toplumsal cinsiyet sorununa duyarlı bir anlayış geliştirmelerini engelledikleri belirtilmektedir (Momsen 1987).

Gelişme yazınına bütününe yöneltilen bir başka eleştiri ise çevreci kesimlerden gelmektedir. Bu eleştirinin hedefi gelişme kavramının kendisidir. Buna göre, yakın bir dönem kadar, tüm gelişme kuramları gelişmeyi, farklı perspektifler içinde de olsa, olumlu bir durum olarak almışlardır. Tartışmalar daha çok, gelişmenin belli koşullar altında olup olamayacağı sorusunda odaklanmaktadır. Örneğin, modernleşme kuramları gelişmeyi sorgusuz olumlarken, bağımlılık yaklaşımı gelişme olgusunun kendisini değil metropole bağımlılık içinde olup olamayacağını tartışmaktadır. Bugün çevreci anlayışların büyük çoğunluğu gelişme olgusunun kendisinin -kapitalist ya da kapitalist olmayan biçimleriyle-sorgulanmasını istemektedir. Çünkü gelişme giderek artan biçimde bir yanda kıt kaynakların bir daha yerine konula-mamasına yol açmakta diğer yanda ise, kullanmadığı kaynakları da insanların ve diğer canlıların yaşamını da tehdit edecek bir boyutta yok etmektedir. Gelişmenin bir daha yerine konulamaz biçimde açtığı tahribat nedeniyle gelişme olgusunun kendisi yeniden düşünülmelidir. Bugün içine düştükleri gelişmeci anlayış içinde mevcut gelişme kuramlarından bu beklenemez (Dobson 1990).

Çevreci bakış kendisine başlangıç noktası olarak, Batı'da ortaya çıkan aydınlanmacı düşüncenin gelişmeye olumluluklar yükleyen anlayışının eleştirisini almakla birlikte, yapılan eleştiri dünyanın geriye kalan ve gelişme sorununun çok daha acil olarak gündemde bulunduğu az gelişmiş ülkelere de yönelmektedir. Çevreciler bu ülkelerde çevrenin hızlı gelişme kaygısı içinde çok daha denetimsiz bir biçimde tahrip edildiğine dikkat çekmektedirler.

Bu çerçevede en yaygın öneri, gelişmenin tümüyle yadsınmasından çok -ki bu ne gelişmiş kapitalist ekonomiler, ne de az gelişmiş ülkeler için kabul edilebilir bir öneridir-gelişmenin sürdürülebilir bir biçimde

gerçekleştirilmesidir. Sürdürülebilir gelişme en basit biçimiyle, kullandığı kaynakları yerine koyabilecek bir gelişme olarak tanımlanmaktadır.

Sürdürülebilir gelişme olgusu daha çok tarımsal ve sınai üretim için kullanılan bir kavram olarak ortaya çıkmışsa da, bu türden bir anlayış kentsel gelişmenin kendisinin sürdürülebilir hale getirilmesi yönünde genişletilmiştir. Sürdürülebilir kentleşme, gelişme sürecinde kaynakları optimum kullanan ve yerine koyabilen kentleşme anlamında kullanılmaktadır. Bu anlayış çerçevesinde Nijkamp ve Perrels bir kentsel yerleşmede desteklenebilirliği, kentin sosyo-ekonomik, demografik ve teknolojik açılardan niteliksel olarak yeni bir çıktı düzeyine ulaşırken, bu çıktıların kentin temel yapısını güçlendirmesi olarak tanımlanmaktadır (Nijkamp ve Perrels 1994). Bundan kastedilen kentin temel özelliklerinde ve daha geniş işbölümü içinde oynadığı rolde bir sürekliliğin sağlanmasıdır. Sürdürülebilir kentleşmenin vurguladığı bir başka boyut ise, yerel birimlerin, yani kentlerin kendine yeterli hale gelebilmesi dış kaynak kullanımını en aza indirmesidir. Yerellik üzerine yapılan bu vurgu, aynı zamanda yerel inisiyatiflerin de kullanılmasını önermektedir (Hardoyetal. 1992).

IV. Sonuç yerine

Gelişme yazınına yöneltilen üçüncü eleştiri, yukarıda özetlenen diğer eleştirilerin bazı önermelerini de içeren bir biçimde, postmodernist çevrelerden gelmektedir. Bu bakış açısına göre, "postmodern durum" olarak adlandırılan ve günümüzde yaşanan sosyo-kültürel, siyasal ve ekonomik ortamı niteleyen aşamada, hem gelişme kavramının kendisi, hem de bu kavramı veri olarak alan gelişme yazınının derin bir bunalıma girdiği ve bu bunalımdan çıkmasının da çok olası görünmediği savlanıyor. Bu eleştirel bakışın gelişme kavramına yaptığı eleştirilere kısaca değindikten sonra, gelişme yazınına yönelen eleştirileri kısaca gözden geçireceğiz. Son olarak da, bu eleştirilerin gelişme perspektifinden kentlerin değerlendirilmesinin yarattığı sorunlar üzerinde duracağız.

Önceki bölümlerde de değindiğimiz gibi, gelişme kavramının kendisi son yıllarda ciddi eleştirilerin hedefi haline geldi. Bu eleştiri, daha genel bir eleştirinin, Batı'da aydınlanma düşüncesinin ürünü olarak ortaya çıkan bir projeye yöneltilen eleştirinin bir parçasıdır. Gelişme, bu projenin yayılmasının en önemli araçlarından birisi olmuştur. Bu nedenle kavramın kendisi Avrupa merkezlidir ve yadsınmalıdır. Munck' a göre (1994), postmodernist dünyada yorumlar hiyerarşisine izin veren egemen anlayışın tüm ayrıcalıklı bakış açılarını geçersiz kıldığı öne sürülebilir. "Böylece, demokrasi ve gelişme kavramlarını salt tek, basit, ve belirli bir anlamı olan kavramlar oldukları için yadsımakla yetinmeyip aynı zamanda bu kavramların belli bir siyasal ve tarihsel yönü işaret edip etmediklerini de sorgulamak zorundayız. Gelişme kavramının kendisi, bir rasyonelleştirme olarak modernitenin evrenselleştirici ya da ahlaksal modelinden doğmaktadır" (Munck 1994; 27). Bu noktada, yukarıda da belirttiğimiz gibi, başta bağımlılık okulu olmak üzere, Marksist çerçeveden hareket eden tüm anlayışların Avrupa merkezli yaklaşımları çok daha önce yadsıdıkları söylenebilir. Ancak postmodernist perspektiften bakanlar için, radikal kuramlar da Avrupa merkezli anlayıştan uzaklaşmamışlardır. Postmodernist anlayışın Marksist gelişme kuramlarına

yöneltilen eleştirilerin başka boyutları da vardır (Boot 1994). Marksist kuramlar tıpkı modernleşme kuramlarında olduğu gibi, yerel farklılıklara saygı duymayan, seçkinci ve tepeden inmece -bu anlamda da demokratik olmayan- bir gelişme anlayışına sahiptirler. Gelişme, ya ekonomik bir anlayışın, ya da tek bir aktörün, sınıf aktörünün temelinde inşa edilmektedir. Bu anlamda, modernleşme yaklaşımı gibi, Marksist gelişme kuramları da farklılıkları kavrayamamakta ve içselleştirememektedir.

Bu türden evrenselci gelişme modellerinin yerine popülist ve yerel çözümler önerilmektedir (Edwards 1994). Buna göre, gelişme yazınında dile getirilen çözüm önerilerinin genel geçerci anlayışı, sorunların çeşitliliği ve mekansal farklılaşmalar karşısında yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle de, genel ve büyük ölçekli kuramlar terkedilip, yerel çözümlere yönelinmelidir. Gelişmenin önerildiği mekanın insanları, gelişmenin nesnesi değil öznesi olmalıydılar. Yerel insanlar sorunların belirlenmesi ve çözüm önerileri geliştirilmesinde dışsal kurum ve gruplardan daha yetkindirler. Bu yaklaşım modernist kuramların tersine, aynı zamanda demokratik bir çözüm olacaktır.

Postmodern ve popülist yaklaşım ile küreselleşme tartışmalarının benzerliklerine dikkat çekilmelidir. Küreselleşme tartışmalarında da ulus devletin aşınmakta olduğu ve bu süreçte yerelliklerin önem kazandığı tezi temel önermelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerellik üzerine yapılan vurgular salt bu çevrelerle de sınırlı kalmamakta, Dünya Bankası gibi kuruluşlar da yerelleşme ve yerel çözümleri küresel bir strateji olarak savunmaktadır.

Yerelleşme ile ilgili vurgusu nedeniyle, postmodernist çevrelerin kent olgusunu merkezi bir konuma taşıdıkları düşünülebilir. Ancak, postmodernizmin kenti, modern kentten farklıdır. Farklılıkların ve farklılıklara saygının mekanı olan Postmodern kent, artık değişimin itici gücü olmak savında değildir.

Marksist çerçeveyi benimseyenler de dahil olmak üzere, yukarıda özetlediğimiz meta kuramların ciddi sorunları olduğu açıktır. Örneğin, çevre ya da kadın sorununun bu kuramlara dışsal kaldığı bir gerçektir. Ancak, bu yetersizlikleri gerekçe göstererek gelişmeye makro perspektiften bakan anlayışları tümüyle yadsıyıp, yerine mikro ölçekte yerel çözümler öneren anlayışlara yönelmeye de direnilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Radikal gelişme kuramlarının önemli yetersizlikleri olduğu bir gerçektir. Öte yandan aynı şey, postmodernist ya da popülist yaklaşımlar için söylenemez; söylenememesinin nedeni ise bu yaklaşımların yeterli olması değildir. Yetersizlik söz konusu değildir, çünkü bu yaklaşımların gelişme sürecini kuramsallaştırma çabaları yoktur. Dolayısıyla, seçim aşında "kuram olmayan" ile "kuram" arasında bir yapılmaktadır ve bizim seçimimizin kuramdan yana olması doğaldır. Çünkü, kuramın olmadığı yerde bilim de yoktur.

Ayrıca, bugün önerilen yerelci yaklaşımların siyasal sonuçları da küçümsenmemelidir. Giderek küreselleşen ve büyüyen sorunlar karşısında az gelişmiş ülkelere yerelci bir gelişme perspektifi önermek, aslında bu ülkelere gelişmemeyi ve var olan durumlarına razı olmayı salık vermek anlamına gelmektedir. Kaldı ki, ulus devletin tükendiğini söylemek için de çok erkendir (Giddens 1985). Bu nedenle gelişme perspektiflerinin yerelliğe doğru değil, ulus devlet ölçeğin-

deki kazanımlarının korunarak daha üst ölçeklere yönelmesi gerekmektedir. Kanımızca, bu bağlamda modern kent, hala, bir mekansal birim olarak, bu dönüşümde önemli roller üstlenebilecektir.

Kaynakça

- Boot, D.(1994) (ed) *Rethinking Social Development: Theory, Research and Practice*. Harlow: Longman
- Boyne, R.(1990) 'Culture and World System', Featherstone (ed) (1990) içinde.
- Baran, P. (1957) *The Political Economy of Growth*, Montly Review Press.
- Brenner, R. (1977) 'The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism', *New Left Review* 104
- Cardoso, F.H. (1972) "Dependency and Development in Latin America", *New Left Review*, n.74, ss.83-95.
- Cardoso, F.H. (1973) "Associated-dependent Development", *Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future*, ed. A. Stepan, New Haven Yale Un. Press. ss.142-178.
- Castells M. ve Portes, A. (1989) *The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Developed Countries*. John Hopkins University Press: Baltimore
- Chase-Dunn, C. (1985) 'The System of World Cities, A.D. 800-1975', M. Timberlake(ed) *Urbanisation in the World Economy*. Academic Press: Orlando içinde.
- Chilcote,R.(1974) "Dependency:A Critical Synthesis of the Literature", *Latin American Perspectives* , 3(4), ss.4-29.
- Davis, K., Casis, A. (1961) "Urbanization and the Development of Pre-Industrial Areas", *Cities and Society*, Ed. P.K.Hatt ve A.J.Reiss, New York: Free Press.
- Dobson, A. (1990) *Green Political Thought*. Harper Collins: London
- Edwards, M. (1994) 'Rethinking Social Development: The Search for Relevance'. Boot (1994) (ed) içinde.
- Ersoy, M. (1982) *A Critique of Modernization and Dependency Schools in Urban Industrial Sector*, Unpublished Ph.D. Thesis, METU, Ankara.
- Ersoy, M. (1992) *Emperyalizm, Gelişme ve Bağımlılık Üzerine*, V Yayınları, Ankara.
- Featherstone, M.(ed) (1990) *Global Culture: Nationalism, Ku-reselelisation and Modernity*. Sage: London
- Frank, A.G (1966) "The Development of Underdevelopment", *Monthly Review*, n.17, ss.17-31.
- Frank, A.G (1969) *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, New York: Modern Reader.
- Frank, A.G (1972) *Lumpen-Bourgeoisie and Lumpen-Development*, New York: Montly Review Press.
- Friedmann, J. ve Wolff, G. (1982) "VWorld City Formation: An agenda for research and action", *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 6, n.3
- Geisse G. ve Coraggio J.L. (1972) "Metropolitan Areas and National Development", *Latin American Urban Research* c.3, ss. 19-44.
- Giddens, A. (1985) *Nation State and Violence*, Polity: Cambridge
- Giddens, A. (1990) *Consequences of Modernity*, Polity: Cambridge
- Hoselitz, B.F. (1961) "The City, The Factory and Economic Growth", *Cities and Society*, Ed. P.K.Hatt ve A.J.Reiss, New York: Free Press.
- Kay, C. (1989) *Latin American Theories of Development and Underdevelopment*. Routledge: London
- Keskinok, Ç. Ersoy, M. (1984) *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine*, Ankara: Birey ve Toplum.
- Kuitenbrouwer, J.B.W. (1973) "On the Concept and Process of Marginalization" *Institute of Social Studies, Occasional Papers*, n.37, The Hague.
- Larrain, J. (1989) *Theories of Development*, Polity: Cambridge
- Lerner.D. (1964) *The Passing of Traditional Society*, New

York: Free Press.

- Lewis,W.A..(1954) "Economic Development with Unlimited Supplies of Labor", *The Manchester School*.
- Mies, M. (1994) 'Gender and Global Capitalism'. Sklair (1994) (ed) içinde.
- Momsen, J. (1987) 'Tntroduction' to Momsen, J. ve Townsend, J. (eds)
- Momsen, J ve Tovvnsend, J. (eds) (1987) *Geography of Gender in the Third World*. Hutchinson: London
- Manzo, K. "Modernist Discourse and the Crisis of Development Theory", *Studies in Comparative International Development*, c.96, n.2, ss.3-36.
- Munck, R. (1994) 'Democracy and Development: Deconstruction and Debates'. Sklair (1994) (ed) içinde.
- Nijkamp, P. ve Perrels, A. (1994) *Sustainable Cities in Europe*. Earthscan: London
- Peet, R. (1991) *Global Capitalism: Theories of Societal Development*. Routledge: London
- Quijano, A.O. (1974) "The Marginal Pole of the Economy and Marginalised Labour Force", *Economy and Society*, c.3, s.4, ss.392-428.
- Reisman, L. (1970) *Ihe Urban Process: Cities in Industrial Societies*. New York: Free Press.
- Robertson, R. (1992) *Globalization*. Sage: London
- Sassen, S. (1991) *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton University Press: Princeton NJ.
- Sklair, L. (1994) (ed) *Capitalism and Development*, Routledge: London
- Taylor.J.G..(1979) *From Modernization to Modes of Production* , LandomMacMillan Press.
- Utria, R.D. (1972) "The Social Variables of Regional Development in Latin America" *Latin American Urban Research* c.3, ss.61-84.
- Wallerstein, I. (1974) *The Modern Vworld System I*. Academic Press: Orlando
- Wallerstein, I. (1991) *Geopolitics and Geoculture: Essays on the Changing World-System*. Cambridge Univ. Press: Cambridge
- Wallerstein, I. (1995) *After Liberalism*. The New Press: New York
- Wolpe, H. (1980), "Tntroduction" in H.Wolpe (Ed) *The Articulation of Modes of Production*, London: Routledge and Kegan Paul, pp. 1-44.

